

Terveim szerint valamelyik következő poszt rövid, tömör áttekintést fog adni a kortárs analitikus filozófiának az „idő” fogalmával kapcsolatos nézeteiről. Ezek előtt azonban egy rövid bevezetőben szeretném a józan ész metafizikája felől bemutatni a kérdéskört. Valamennyi épelméjű ember megérti az idővel kapcsolatos hétköznapi mondatokat. Ilyenekre gondolok:

- (1) Tegnap este becsuktam a kiskaput.
- (2) Most értünk a forráshoz.
- (3) Messze jövővel komolyan vess össze jelenkort; (Kölcsey Ferenc: Huszt)
- (4) Elhull a virág, eliramlik az élet. (Petőfi Sándor: Szeptember végén)

Vegyük sorra ezt a négy mondatot, vajon milyen filozófiai kérdéseket rejtenek magukban?

(1) A kiskapuról szóló (1) mondat megértése nem igényel sem fizikai-matematikai, sem filozófiai ismereteket, most mégis ilyen módon fogjuk értelmezni. A kiskapu becsukását jelenítse meg egy k függvény, amelyik megadja, hogy egy időtartományban a kiskapu milyen szöveget zárt be a kerítés síkjával. A tegnap estét jelölje t_1 a ma estét jelölje t_2 . Tegyük fel, hogy ugyanúgy csuktam be a kiskaput tegnap este, mint ma este. Azt a mintát, ahogy becsuktam a kaput k függvény jelöli, a kapu tegnapi becsukását $k(t_1)$, a mai becsukását $k(t_2)$. A mai kapu-becsukás nem azonos a tegnappal, amit így fejezhetünk ki: $k(t_1) \neq k(t_2)$. Miért nem azonos, hanem csak egyforma, $k(t_1)$ és $k(t_2)$ esemény? Azért, mert máskor történtek, ugyanis a tegnap nem azonos a mával, formális nyelven megfogalmazva: $t_1 \neq t_2$. Mindez nyilvánvalónak tűnik, pedig nem az. Nyilvánvalónak tűnik, hogy a tegnap nem azonos a mával, és az is, hogy viszont a tegnap azonos a tegnappal, a ma pedig a mával, azaz $t_1 = t_1$ és $t_2 = t_2$. Az is nyilvánvalónak tűnik, hogy a tegnap korábbi mint a ma, azaz formális nyelven: $t_1 < t_2$. Ezek után a következő zavarba ejtő kérdések merülnek fel:

- (1.1) Mit jelöl a t_1 időpont ma, amikor a tegnap már elmúlt?
- (1.2) Mi teszi igazgá azt a p tényt, hogy tegnap becsuktam a kiskaput?

Nyilván az az esemény teszi igazgá a p tényt, hogy tegnap megtörtént ama kapu-becsukódás, azaz megtörtént $k(t_1)$. Hogyan értsük, azt, hogy valami, esetünkben $k(t_1)$ megtörtént? Mit jelöl $k(t_1)$, mit jelöl a 'tegnapi kapu-becsukódás' kifejezés? Mert ha most nem jelöl semmit, akkor az a mondat, amelyik most használja, az értelmetlen. Márpedig minden épelméjű ember érti és értelmesnek tartja az a mondatot, hogy „Tegnap becsuktam a kiskaput.”.

Kicsit másképp: $t_1 < t_2$, azaz a tegnapi kapubezsukás időpontja korábbi mint a mai kapu-bezsukásé. Csak akkor igaz és értelmez ez a mondat, ha a t_1 , azaz a 'a tegnapi kapu-bezsukás időpontja' kifejezés jelöl valamit, máskülönb a mondatnak nincsen igazságértéke.

(1.3) Fontos, hogy ne kövessük el azt a durva, elemi hibát, hogy összekeverjük az igazság igazolását az igazsággal. Megtörténhet, hogy sem én, sem más nem emlékszik arra, hogy tegnap este becsuktam a kaput vagy sem. Megtörténhet, hogy nincs semmilyen jel, fénykép, ami alapján kikövetkeztethetnénk, hogy tegnap becsuktam a kaput vagy sem. Mégis teljesen bizonyos, hogy csak két eset állhat fenn: vagy becsuktam a kaput, vagy nem csuktam be a kaput. Történetesen tudjuk, hogy becsuktam a kaput, azaz tudjuk, hogy p . Ha nem tudnánk, hogy mi történt, p akkor is igaz lehet, csak

nem lenne erre utaló bizonyítékunk, emlékünknél, nem tudnánk igazolni, hogy *p*. Fontos tehát annak a belátása, hogy bár *p* egy múltbeli eseményt ír le, igazsága nem a mi elmeállapotunktól függ, nem attól, hogy mit tudunk, hanem valami rajtunk kívül álló tényről. De ha ez így van, akkor a kapukon kívül léteznie kell olyan eseményeknek vagy tényeknek is, mint a kapu becsukása.

(2) Amikor figyelmeztetjük barátainkat, hogy „Most értünk a forráshoz.”, akkor két dolgot teszünk egyszerre: egy tényt állítunk, és az állítás kimondása segítségével felhívjuk a figyelmet valamire. Mi halkán halljuk a víz csobogását, távolabb az ágak között látjuk megcsillanni a vizet, és abban a pillanatban tudjuk, itt van a forrás a közelünkben, megérkeztünk. Mindez teljesen világos, és mégsem az. Zavarba jövünk, ha mélyebben próbáljuk megérteni az egyébként mindennapi eseményt. A következő kérdések merülnek fel. Mi az az igaz vagy hamis gondolati tartalom, proposíció, amit állítunk annak a kimondásakor, hogy „Most értünk a forráshoz.”? Mi történik a mondat kimondásakor, mire hívjuk fel társaink figyelmét? Úgy tűnik bárhogy válaszolunk ezekre a kérdésekre, azokban szerepelni fog a „most” fogalma. De vajon mi a „most” fogalma, mit jelent a „most” szó? Van-e a világnak olyan tulajdonsága, hogy 'most'? Van-e a világnak olyan, az emberi létől független tulajdonsága, hogy itt és itt, ezen a térrészen a világ *most* ilyen és ilyen?

A jelen fogalmában van valami rejtélyes, amit már Szent Ágoston is fölismert anno a „Vallomások” c. művében. Ha a jelennek kiterjedése van, ha a jelen egy rövid tartomány, akkor van kezdete és vége, tehát van a jelenben jelen lévő múlt és jövő. Ez ellentmond annak a feltevésnek, hogy csak a jelen létezik, a múlt már nem, a jövő pedig még nem. Ha viszont a jelen pillanatnyi, akkor nehéz megmagyarázni, hogy miképpen jön el a következő időpont, a következő jelen? Egyáltalán miképpen lehet időtlen érvényű igazságot megfogalmazni valamiről – a jelenről – aminek a lényege éppen az időbeliség, éppen az, hogy amint létrejön, már el is múlik?

(3) Talán nem szó szerint érti a jövő fogalmát a költő. Feltehetően nem hiszi, hogy a jövő már most, a jelenben létezik, és azzal kell összevetnünk a saját korunkat. Sokkal inkább a jövő egy elképzelésére, ideájára gondol, és annak az összevetésére a jellel. Bárhogy is van a jövővel kapcsolatban a következő álláspontok között választhatunk:

(3.1) Sem jövőbeli események vagy tények, de még jövőbeli időpontok sem léteznek.

(3.2) Nem léteznek jövőbeli események vagy tények, de a jövőbeli időpontok igen, abban fognak megtörténni a jövőbeli események. A jövő egyfajta üres tartály, amit a jelen folyamatosan feltölt.

(3.3) Nem csak a jövőbeli időpontok léteznek, hanem a jövőbeli események vagy tények is, csak azok a jelenben rejtve vannak előlünk, bár némelyiküket kikövetkeztethetjük, előre láthatjuk.

A költő ugyanakkor arra is figyelmeztet, hogy nem lehetséges visszamenni az időben, a múlt megváltoztathatatlan, rajta búsongani kár. A jövő az ami nyitott, amit befolyásolhatunk, jobbra tehetünk. A filozófus bólint, helyesel. Egyetért, csak éppen rákérdez: miért megváltoztathatatlan a múlt? Nem illúzió-e abban hinni, hogy a jövőt befolyásolhatjuk?

(4) Tényleg úgy esik a jelen a múlt mélyeséges mély kútjába, ahogy a virág szirma le hull? Valóban eliramlik az élet, valóban van az időnek iránya, nem csak az idő személetes ábrázolása vezet félre bennünket? Csak akkor létezik a múlt, ha valaki tud róla? Léteznek-e olyan múltbeli események, melyekről semmiféle tudásunk nincsen? Milyen lenne, mit tapasztalnánk, ha visszafelé múlna az idő, vajon lehetséges ez?

Ezekkel és más hasonló, részben a modern fizikához kapcsolódó kérdésekkel foglalkozik a *jelen* analitikus idő-filozófiája. (Az un. kontinentális iskola irányzataihoz nem értek.)

A magyar filozófusok közül most hírtelen ezek jutottak az eszembe: Csatári Ferenc: A realista, az antirealista és az idő; ehhez kapcsolódóan érdemes elolvasni Dummett: A metafizikai logikai alapjai:21-23; E. Szabó László: A nyitott jövő problémája; Huoranszki Ferenc: Modern metafizika:168-199, Nyíri Kristóf: Szubjektív idő; Újvári Márta: Idő, igeidő és McTaggart érvének „indexikus hibája”; illetve a Modern metafizikai tanulmányok c. kötetből Mc Taggart és Shoemaker klasszikus írásának fordítása – ezeknek az írásoknak egy része megtalálható a neten is.